Bakay Kornél

A TITOKZATOS FEHÉR MAGYARORSZÁG*

Az orosz évkönyvek (PVL) adatai közt régtől ismert a fehér és fekete magyarokról *(ugri belije* és *ugri csornije)* szóló híradás,[1] s a kutatók teljesen egyetértenek abban, hogy az ugorok a magyarokat jelentik.[2] Az sem újdonság a történeti irodalomban, hogy a 11. század elején két Magyarország volt: Alba Ungria és Nigra Ungria, azaz Fehér Magyarország és Fekete Magyarország.[3] Ademarus Cabbaniensis (988–1035) elmondja, hogy Magyarország *(provincia Ungria)* két részből áll: Alba és Nigra Ungriából. Bruno augsburgi püspök „alázatosan elment Magyarország tartományába, amelyet Fehér Magyarországnak mondanak, egy másik, Fekete Magyarországtól megkülönböztetésül". Querfurti Bruno (mh. 1009) közlése szerint[4] a fehér magyarok keresztények voltak, a fekete magyarok *(nigris Ungris)* azonban még nem, és ő sem térítette meg őket. „És odahagyván a poroszokat (…) a fekete magyarok számára kezdtem hordozni az evangéliumot, balul sikerült munkával és gyenge vállal, ahová akkor a keleti részek felé hajóra szálltam." Mind Querfurti Bruno, mind Ademarus elmeséli még, hogy a fekete magyarok közül sokakat megvakítottak *(cecarent)*, mielőtt felvették volna a római kereszténységet, mert István, Magyarország királya, háborúval támadva Fekete Magyarországra, „mind erőszakkal, mind félelemmel és szeretettel méltó volt azt az egész földet az igaz hitre téríteni."

Pauler Gyula és Karácsonyi János szerint a fekete magyarok az erdélyi gyula népe lehetett.[5] Györffy György szerint a hét magyar törzs alkotta Fehér Magyarországot, a kabarok, a kálizok és a székelyek pedig a Fekete Magyarországot. Nyilvánvaló, hogy ezt a feltevést, nem alaptalanul, többen támadták.[6]

A hivatalos magyar történettudomány,[7] bár nem lát világosan a kérdésben, és többféle értelmezést tud elképzelni, elkönyvelte, hogy a fehér-fekete megkülönböztetés általános volt a sztyeppei népeknél, hiszen volt Fehér Bolgária és Fekete Bolgária is, fehér horvátok és fehér szerbek, fekete kazárok, fehér kunok és fekete kunok is. Sőt, ismert a fehér hun (heftalita) s a fehér alán (roxolan) elnevezés is.[8] A fehér hunokról Prokopiosz azt jegyezte fel, hogy nyugatiak, monarchikus államuk van, városlakók és keresztények.[9]

Mindeddig fel sem merült, hogy ezen adatok sokkal többről szólhatnak, mint a magyarok két különböző bőr- és arcszínű lakosainak megkülönböztetéséről,[10] vagy a pogány magyarok megtérítésének különböző szakaszairól. Pedig több mint száz évvel ezelőtt már felvillant egy nyomra vezető adat: szár ugorok (szaragurok), azaz palócok laktak a Tisza jobb partján, akiknek neve fehéret vagy fehéres sárgát jelent.[11]

A szár szó jelentése kétségtelenül kulcskérdés. Hiába volt közismert, hogy a kazáriai Sarkel fehér várost *(Bjelaja vezsa)* jelent,[12] Sarigsin (al-Bayda) fehér várat, a magyarországi nyelvtudomány kitartott azon nézete mellett, hogy Székesfehérvár (*Fehervaru hodu utu*, 1055, Alba civitas), Gyulafehérvár (Alba Transylvania, Alba Iulia, Weyssenpurg), Nándorfehérvár, Dnyeszterfehérvár, Tengerfehérvár[13] valamint a húsz Fehéregyháza elnevezés[14] fehérre meszelt falú építményeiről kapta a nevét.[15] Nem tágított

azon kitételétől sem, hogy szár szavunk száraz, tar, kopasz jelentésű. Ezt mutatja a Zaarberin (1002 illetve 1109), Saarsomlu (1218), Zaar (1326), Kisseu Zaar (Szárföld, 1214), Zaarhegy (1211),[16] valamint (Balaton)Zarazozou neve.[17] Ez utóbbi a „száraz völgy névváltozatból keletkezett egyszerejtéssel". Sőt, mi több, Zug-zaar-d (Sacsard, 1218) neve – Kézai Simon szerint – is azért lett Szekszárd, mert az alapító Béla király kopasz volt és barna *(enim calvus et colore brunus erat)*.[18] Azaz a szög barnát, a szár pedig kopaszt jelentene. Ez még Kiss Lajosnak is sok volt, s megjegyzi, hogy Kézai magyarázata csak fenntartással fogadható el. A legvalószínűbb feltevés, hogy a szög-szár-d név a szögsárga vagy fehér színnévből keletkezett. Ez egészen nyilvánvaló, ha tudjuk, hogy Szent László lovát Szögnek hívták s hatvan templomi falképen László herceg lova csaknem mindig fehér.[19] Néhány esetben almásderes (fehér pettyes) s csak egy esetben barna. A szög szó nyelvünkben egyértelműen fehéret vagy szőkét jelent![20]

A szár szavunk körüli bonyodalmakat tovább fokozza, hogy I. István király unokatestvérének[21] nevében is megtalálható: Szár László (Zaar Ladislaus, 1282).[22] A forrásokban mind László, mind édesapja, Szörénd/Szerénd jelzőjét a *calvus* (tar, kopasz) szóval fordították. A *Cupan filius Calvi Zyrind* a történészek és a nyelvészek jórészét megtévesztette, s a szár szót csupán a tar, kopasz, kiszáradt szinonimájának tekintették és tekintik manapság is. Szinte figyelembe sem vették, hogy a Szerénd név a Szerém szóból származik, amely a déli Szerémség neve. Így könnyebben magyarázható a bizánci típusú keresztény névadás (Szörénd/Zyrind) is.

Balatonszárszó nevét, a Szár-aszót például kiszáradt völgyként magyarázzák, holott az aszó (Ozofeu, 1055)[23] nemcsak kiszáradó völgyet, hanem patakot is jelent, mégpedig olyan, völgyben folyó patakot, amely esős időben és olvadáskor keletkezik. Vagyis: a száraz völgy értelmezést a nyelvi adatok egyáltalán nem támogatják.[24] De nem helyes a szár jelző aszó értelmezése (Száros aszó, 1082) sem.[25] Nemcsak azért, mert e somogyi Balaton-parton szép fenyő-, nyár-, platán-, juhar- és fűzfaerdők sorakoznak nádasok és lápos térségek között,[26] hanem azért sem, mert a *calvus* (kopasz) jelző csupán a szereplők „pogányságára" utal, nem pedig a szó valódi, eredeti jelentésére.

A történeti rejtély megoldását az Álmos-Árpád dinasztia családtörténete adja meg, amelynek kutatói eddig – megítélésünk szerint – tévúton jártak. Krónikáink azt mondják, hogy a Szent István királyt követő András és Béla király Szár László fiai voltak *(Andreas, Bela et Levente filiorum Zaar Ladislai)*.[27] Csupán a Zágrábi, a Váradi és a Budai Krónika szerint: *„falso nostræ memoriæ tradita sunt"*. Vagyis a hercegek nem Szár László, hanem Vászoly fiai voltak: *„Iste dux Vazul habuit tres filios (…) Andreas (…) Bela (…) Levente. Dux autem Ladislaus Calvus (…) habuit filium, Bonuzulo qui vocabatur."*[28] De ez nem lehetséges. Kézai Simon is erőteljesen tiltakozott ellene: „Egyesek ugyan azt állítják, hogy ezek a fivérek Vazul herceg egy bizonyos Tátony (Tatun = katun) nemzetségbeli nőtől származó gyermekei, s nem törvényes házasságból származnak (…). Ez azonban bizonyos, hogy ízetlen és roppant ügyetlen szóbeszéd." Vászoly (s nem Vazul) fia nem lehetett Bonuszló (Domoszló), csak Vászoly. Tehát két Vászoly volt.[29] Géza nagyfejedelem testvérének, Mihálynak a fia volt Vászoly, akinek fia szintén a Vászoly nevet kapta. Ő az, akit 1031-ben megvakítottak.

Taksony fejedelemnek két fia volt: Géza és Mihály *(Toxun genuit Geycham et Michælem)*.[30] Mihály eredeti neve Szerénd lehetett,[31] aki Koppány herceg édesapja volt. Anyja talán Adelhaid volt. Koppány herceg *(Cupan dux)* is megkeresztelkedett, és a keresztségben a László nevet kapta.[32] Testvéröccse Vászoly. Mihálynak tehát két fia volt *(Michæl habuit duos filios)*: Vászoly és Zaar László, azaz Fehér László.[33]

Krónikáink azt állítják, hogy a jogarhordozó András király *(sceptifer Andreas rex) albus et catholicus* volt, azaz fehér és katolikus. Testvéröccse, Szár Béla is megkapta a *benin*, azaz a fehér jelzőt.[34] Egészen nyilvánvaló hát, hogy a szár szavunk eredeti jelentése fehér.

Mit jelent ez? Azt, hogy I. Szent Lászlóig az uralmat a fehér magyarok uralkodói gyakorolták, vállalva „fehérségüket". Koppány utódai, akik tulajdonképpen az összes királyunk egyenes ősei voltak. Géza nagyfejedelem feleségét, Saroltot (fehér menyét) sem véletlenül nevezték gyönyörű asszonynak *(pulchra domina)* és fehér királynénak *(Beleknegini)*.[35]

„(…) volt egy Fehér Magyarország, amelynek lakói (ugri, ungri, hungari) *már a fekete magyarok (Konstantin császár türkjei) előtt itt éltek a Kárpát-medencében".*

András király *catholicus* jelzője azonban arra utalhat, hogy ő az ősi „fehér kereszténységét" feladva a római kereszténység híve és szolgálója lett. Ezért támadt lázadó népére s hozott kegyetlen törvényeket, hasonlóan István királyhoz, aki még az igriceket (*joculator*okat, azaz a hangszeren játszó mulattatókat) és a táltosokat is a Szent Lázár lovagok szigora alá parancsolta.

Mint mondottuk, volt egy Fehér Magyarország, amelynek lakói *(ugri, ungri, hungari)* már a fekete magyarok (Konstantin császár türkjei) előtt itt éltek a Kárpát-medencében, minden bizonnyal évszázadok óta. A színek nemcsak égtájakat jelentettek (észak = fekete, nyugat = fehér, dél = vörös, kelet = zöld, közép = sárga), hanem előkelőséget *(nobilitas)*, fényes, ragyogó, nemesi származást. A fekete magyarok elnevezés „fekete sereget" is jelenthetett.[36]

Ezek a fehér magyarok kimutathatók a Kárpát-medencében a Kr. utáni 6. századtól (*ungri, hungari* megnevezések az avar korban).[37] És e fehér magyarok már Szent István korát megelőzően keresztények voltak, noha nem római (judeo) keresztények.[38] Kerek templomaink (rotundák) jelentős része rosszul keltezett. Java részük sokkal korábbi, mint a 13. század.[39]

A fekete magyarok, a Kr. utáni 9. században bejött eleink, akik nem voltak keresztények (tarsolyosok népe), de valóban nyelvi és genetikai testvéreikhez érkeztek a Kárpát-hazába. Így már sokkal jobban érthető Bíborbanszületett Konstantin megjegyzése, a *szavartoi aszfalü* elnevezés, amely fekete fiúkat (is) jelent.[40]

Szent István kisebb legendája szintén azt mondja: Székesfehérvár város kivételes előkelőségéről kapta a nevét *(ob spetialitatem nobilitatis sue nomen accepit)*, ahol ugyancsak épült kerek templom, még a 10. században vagy korábban.[41] Feltevésünk szerint a fehér magyarok lakta Fehér Magyarország a Kárpát-haza nyugati (= fehér), azaz a halhatatlanságot képviselő felén volt,[42] döntően a zalai, somogyi, veszprémi, vasi és a délvidéki területeken. A fekete magyarok, akik hitüket illetően halálra voltak ítélve, az északi, északkeleti térséget lakták.[43]

A szár szavunk azonban talán még mélyebb gyökerek jelzője, hiszen első, legkorábbi népnevünket sejthetjük a szár-mata névben.[44] Az írott források szőke, világos bőrű embereknek írják le a szarmatákat. A mata szó a *metanastæ, materoi, madaroi, matari, matzari, meterea turba* népet jelölheti, akikről Klaudiosz Ptolemaiosz, Plinius és Ovidius is beszél, s akikben többen (például T. Pekkanen[45]) a magyarokat vélik felfedezni.[46]

Ha feltevésünk helyes, akkor a fehér magyarok (szár-mata) már legalább kétezer éve itt élnek a Kárpát-medencében jazig, roxolán, aorsz és szirák nevek mögé rejtőzve. Ideértve Sztrabón *szarmata urgoi* (urgoszok) népét is, akik az Isztrosz mellett laktak.[47]

A 9. század magyarjainak (a fekete magyaroknak) erőszakos megtérítése és lebírása terheli, vagy érdemesíti Vajk-István királyt, s emeli vagy menti fel Koppány herceget, azaz Szár (vagyis Fehér) Lászlót, aki Fehér Magyarország uralkodója kívánt lenni, mivel Géza és István azáltal, hogy római módra megkeresztelkedtek, szerinte eljátszották az uralomhoz való jogukat.[48]

Jegyzetek

[*] A tanulmány korábbi változata a *Kapu. Az értelmiség folyóirata* 2014. februári (XXVI. évf. 2. sz.) számában jelent meg. *(A szerk.)*

[1] Orosz évkönyvek. In *A magyarok elődeiről és a honfoglalásról kortársak és krónikások híradásai.* Sajtó alá rendezte Györffy György. Budapest, 1958, 87. o. Kniezsa István álláspontja a 213. oldalon a 247. jegyzetben olvasható. Lásd még Király Péter: *A honalapítás vitás eseményei. A kalandozások és a honfoglalás éve.* Nyíregyháza, 2006, 125–131. o.

[2] Font Márta: Az orosz évkönyvek első szerkesztése és forrásai. In *A honfoglaláskor írott forrásai. A honfoglalásról sok szemmel.* Főszerk. Györffy György. Szerk. Kovács László és Veszprémy László. Budapest, 1996, 119–129. o. Király Péter: A Konstantin- és a Metód-legenda magyar részletei. In uo. 113–118. o.

[3] Györffy György: *Tanulmányok a magyar állam eredetéről.* Budapest, 1959, 75–76. o.

[4] *Vita quinque fratrum Poloniæ.* A. F. Gombos: *Catalogus fontium historiæ Hungaricæ.* III. köt. Budapest, 1938, 2569. o. *Szent István és az államalapítás.* Szerk. Veszprémy László. Budapest, 2002, 48. o. Györffy György: *István király és műve.* Budapest, 1977, 163. és 172–173. o. Kristó Gyula: A fekete magyarok és a pécsi püspökség alapítása. *Acta Historica* (AUSZ) LXXXII. évf. (1985) 11. o.

[5] Pauler Gyula: *A magyar nemzet története az Árpádházi királyok alatt.* I. köt. Budapest, 1893, 509. o. (88. jegyzet) Karácsonyi János: *Szent István király élete.* Budapest, 1904, 20. o.

[6] Györffy György: *István király és műve.* Id. kiad. 172–173. o. Tóth Sándor: Kabarok és fekete magyarok. *Acta Historica* (AUSZ) LXXXIV. évf. (1987) 28. o.

[7] Bartha Antal: *A magyar nép őstörténete.* Budapest, 1988, 366. o. Török József: *A tizenegyedik század magyar egyháztörténete.* Budapest, 2002, 70. o.

[8] Váczy Péter: *A magyar történelem korai századaiból.* Budapest, 1994, 163. o. Aradi Éva: *A hunok Indiában. A heftaliták története.* Budapest, 2005, 19–42. o.

[9] Bakay Kornél: *Őstörténetünk régészeti forrásai.* II. köt. Miskolc, 1998, 135–136. o.

[10] Váczy Péter: A korai magyar történet néhány kérdéséről. *Századok* LX. évf. (1958) 333–334. o. Tóth Sándor: i. m. 23–28. o. Jól értelmezi a megkülönböztető színeket Baranyi Tibor Imre: *Hagyomány és magyarság.* Debrecen, 2011, 75. és 86. o. Évszázadokkal később a mongoloknál feketéknek *(quaracu)* a közrendűeket nevezték. Boda László: *Az ugorok.* Budapest, 2010, 261–269. o.

[11] Karácsonyi János: i. m. 20. o. Vö. Artamonov: i. m. 88–105. és 347. o. A szaragurok, G. Vernadsky szerint, azonosak a fehér magyarokkal. Vö. Németh Gyula: *A honfoglaló magyarság kialakulása.* Budapest, 1991, 106. o. Györffy György: A magyar törzsnevek és törzsi helynevek. In *Honfoglalás és nyelvészet. A honfoglalásról sok szemmel.* III. köt. Budapest, 1997, 229. és 231. o. A fehér ugurok a magyarok ősei! Pais Dezső: A veszprémvölgyi apácák görög oklevele, mint nyelvi emlék. In *Szent István emlékkönyv.* Budapest, 1988 (reprint), 621–625. o. Pais Dezső azt igyekszik igazolni, hogy a szár szavunk azonos a sár, sárig = sárga szóval, sőt a Szárberényből lett Vörösberény alapján azt sem zárja ki, hogy a szár sárga és vörös színnév is lehet. Ugyanakkor elismeri, hogy tar, kopasz jelentésű szóként is értelmezhető. Csak „esetleg" említi meg a fehér színnevet, holott I. András király *albus* jelzője, valamint Béla király neve és jelzője *(benin)* után felül bizonyítja, hogy a szár jelentése: fehér. Béla neve kapcsán lásd Melich János: *A honfoglaláskori Magyarország. A magyar nyelvtudomány kézikönyve.* Budapest, 1929, 252–253. o. Van, aki a bölény értelmet tulajdonítja a *benin*nek.

[12] M. I. Artamonov: *Isztórija Hazar.* Szentpétervár, 2002, 295–355. o. S. A. Pletnjowa: *Die Chasaren. Mittel alterliches Reich an Don und Wolga.* Lipcse, 1978, 100–115. o. Petrik István: *Rejtélyek országa.* Budapest, 2008, 58. o. Polgár Szabolcs: Sarkel. In *A Kárpát-medence és a steppe.* Budapest, 2001, 106–126. o.

[13] Sinkovics Balázs: Fehérvár helyneveink. In *Nomád népvándorlások, magyar honfoglalás.* Budapest, 2001, 130–137. o.

[14] Györffy György: *István király és műve.* Id. kiad. 243. o.

[15] Benkő Loránd: *Név és történelem. Tanulmányok az Árpád-korról.* Budapest, 1998, 121–126. o.

[16] Kiss Lajos: *Földrajzi nevek etimológiai szótára.* Budapest, 1980, 359, 596–597. és 602. o.

[17] Györffy György: *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza.* II. köt. Budapest, 1987, 404. o. Kiss Lajos: i. m. 84. o.

[18] Kézai Simon: *A magyarok cselekedetei. Millenniumi Magyar Történelem. Források.* Budapest, 1999, 114. o. *Scriptores rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianæ gestarum.* Szerk. Szentpétery Imre. I. köt. Budapest, 1999 (reprint), 180. o.

[19] László Gyula: *A Szent László-legenda középkori falképei.* Budapest, 1993, 23, (19. jegyzet) 65, 69, 96, 147. és 152. o. Bántornyán festett csak barna lovat Aquila János. Klima László: Fehér és fekete. Duális társadalmi struktúrák a népvándorlás kori népeknél. *A Herman Ottó Múzeum évkönyve* 30–31. sz. (1993) 115–126. o.

[20] Jankovich Marcell: *Csillagok közt fényességes csillag. A Szent László legenda és a csillagos ég.* Budapest, 2006, 12. és 150. o. (3. jegyzet)

[21] Az Altaichi Évkönyvek Géza testvérének a fiáról (Vászoly) beszélnek, de Szent István testvérének a fia helyett az unokaöccséről, vagyis az unokatestvérének a fiáról van szó *(filium fratris sui)*, akinek a trónra több joga volt *(digniorum in regno)*, mint Péternek. Mivel szembeszállt vele *(quia hoc non consensit)*, megvakíttatta *(cecavit)*, kiskorú gyermekeit (András, Béla és Levente) pedig száműzte *(et parvulos eiusdem exilio relegavit)*. Vö. Gombos F. Albin: Szent István a középkori külföld történetírásában. In *Szent István emlékkönyv*. Id. kiad. 319. o. Hóman Bálint: *A Szent László-kori Gesta Ungarorum és XII–XIII. századi leszármazói.* Budapest, 1925, 89. o.

[22] Györffy György: *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza*. II. köt. Budapest, 1987, 404. o.

[23] Szabó Dénes: *A dömösi adománylevél hely- és vízrajza*. Budapest, 1954, 31. o.

[24] Bárczi Géza: *Tihanyi alapítólevél.* Budapest, 1951, 32–33. o. A legújabb régészeti feltárások során napvilágra került Szárszó település kapcsán lásd Belényesy Károly – Fábián Szilvia – Marton Tibor – Oros Krisztián: Balatonszárszó-Kiserdei dűlő. In *Gördülő idő. Régészeti feltárások az M7-es autópálya Somogy megyei szakaszán Zamárdi és Ordacsehi között*. Budapest–Kaposvár, 2007, 75–89. o.

[25] *Magyarország városai és vármegyéi. Somogy vármegye*. Szerk. Csánki Dezső. Budapest, é. n., 23–24. o.

[26] Cholnoky Jenő: *Balaton*. Budapest, é. n., 35. skk. és 166. skk. Szeghalmy Gyula: *Dunántúli vármegyék*. Budapest, 1937, 260. o.

[27] *Scriptores rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianæ gestarum*. Id. kiad. I. köt. 290. o.

[28] Hóman Bálint: i. m. 82. o. Benkő Loránd: *Beszélnek a múlt nevei. Tanulmányok az Árpád-kori tuajdonnevekről.* Budapest, 2003, 51. o.

[29] Pauler Gyula: *A magyar nemzet története az Árpád-házi királyok alatt*. I. köt. Budapest, 1893, 530–531. o. (154. jegyzet) Wertner Mór: *Az Árpádok családi története*. Nagybecskerek, 1892, 111–113. o.

[30] Hóman Bálint: *Szent István*. Budapest, 1988 (reprint), 48–49. o. közötti táblázat. Zsoldos Attila: Nemzetségek halála és születése Szent István korában. In *Szent István és az államalapítás*. Szerk. Veszprémy László. Budapest, 2002, 381. o.

[31] Vajay Szabolcs szerint Szörénd Jutas unokája, Fajsz fia lehetett. Vajay Szabolcs: *Der Eintritt des ungarischen Stämmesbundes in die europäische Geschichte*. Mainz, 1968, 20. o. Nem lehet véletlen, hogy a Mihály nevet kapta a keresztségben, mivel (valószínűleg) a déli területek (Szerémség) ura volt.

[32] Uhrman Iván: Iulus rex. A gyula dinasztia, a kabarok és Szent István Intelmei. *Hadtörténeti közlemények* CXVI. évf. (2003) 340. o.

[33] Mátyás Flórián azt is felvetetette, hogy Szár László talán azonos Vászollyal. A hivatalos álláspont szerint a szár jelentése: kopasz. Vö. Veszprémy László jegyzetével in Kézai Simon: *A magyarok cselekedetei*. Budapest, 1999, 141. o. (204. jegyzet)

[34] Horváth János: Székesfehérvár korai történetének néhány kérdése az írásos források alapján. In *Székesfehérvár évszázadai*. I. köt. Székesfehérvár, 1967, 101–111. o. Székely István nevezi Bélát fejérnek. Hóman Bálint pedig Szár Bélának. Hóman Bálint: *A Szent László-kori Gesta Ungarorum és XII–XIII. századi leszármazói*. Id. kiad. 89. o.

[35] Hóman Bálint: *Szent István*. Id. kiad. 96. o.

[36] Harmatta János: A magyarok nevei a görög nyelvű forrásokban. In *Honfoglalás és nyelvészet. A honfoglalás sok szemmel*. III. köt. Id. kiad. 129. o.

[37] Király Péter: *A honalapítás vitás eseményei. A kalandozások és a honfoglalás éve*. Id. kiad. 126–127. o.

[38] Bakk István: Miért apostoli királyság Magyarország? *Ősi gyökér* XLI. évf. (2013) 32–33. o.

[39] Bakay Kornél: i. m. 33–52. o. Szarka János: *A rotunda öröksége*. Miskolc, 2007. Németh Zsolt: *A Kárpát-medence legkülönösebb Árpád-kori templomai*. I. köt. Szombathely, 2013.

[40] Klima László: i. m. 121. o.

[41] *Scriptores rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianæ gestarum*. Id. kiad. II. köt. 396. o. Györffy György: *István király és műve*. Id. kiad. 102. o.

[42] Miklós Pál: *A sárkány szeme. Bevezetés a kínai piktúra ikonográfiájába*. Budapest, 1973, 135. o.

[43] Vö. László Gyula: *A honfoglaló magyar nép élete*. Budapest, 1944, 202. o.

[44] Bakay Kornél: i. m. I. köt. Miskolc, 1997, 181–194. o. III. köt. Budapest, 2005, 286–298. o.

[45] T. Pekkanen: On the Oldest Relationship between Hungarians and Sarmatians: from Spali to Asphali. *Ural-Altaische Jahrbücher* XLV. évf. (1973) 1–64. o. Elutasítja Harmatta János: i. m. 134. o.

[46] *Bevezetés a magyar őstörténet kutatásának forrásaiba*. I/2. Szerk. Hajdú Péter – Kristó Gyula – Róna-Tas András. Budapest, 1976, 130–131. o. Claudius Ptolemy: *The Geography*. Ford. és szerk. Edward Luther Stevenson. New York, 1991, 81. o.

[47] Strabón: *Geógraphika*. Ford. Földy József. Budapest, 1977, 323. o. Harmatta János: i. m. 133. o.

[48] Hóman Bálint: *Szent István*. Id. kiad. 115. o.